

MESTERHÁZI MÓNIKA

„A jó halál kegyelme”

Radnóti Miklós: Zsivajgó pálmafán

A *Zsivajgó pálmafán* nem a leghíresebb a hátrahagyott *Tajtékos ég* versei közül, de ez a könnyednek látszó, mégis súlyos vers sok mindent magába sűrít, amit Radnóttal kapcsolatban tudunk vagy gondolunk: a könnyed dalformában írt groteszk hangulatú versben benne van élethelyzetének teljes súlya.

ZSIVAJGÓ PÁLMAFÁN

Zsivajgó pálmafán
ülnek legszívesebben,
didergő földi testben
kuporgó égi lélek.

Tudós majmok körében
ülhetnék fenn a fán
és éles hangjuk fényes
záporként hullna rám;

tanulnám dallamuk
és vélük zengenék,
csodálkoznék vidáman,
hogyan orruk és faruk
egyforma kék.

És óriás nap égne
a megszállt fák felett,
s szégyenleném magam
az emberfaj helyett;

a majmok értenének,
bennük még ép az elme –
s talán ha köztük élnék,
nekem is megadatnék
a jó halál kegyelme.

1944. április 5.

Radnóti számára a gyerekkort sokáig eltakarta az önvád, amely édesanyja és ikertestvére halála miatt gyötörte: „Az anyám meghalt, az apám és ikeröcsém is” (*És kegyetlen*, 1933); „Erőszakos, rút kiseded voltam én, / ikret szülő anyácska, – gyilkosod!” (*Huszonnyolc év*, 1938). Ugyanebben a versben a gyerekkor „mély”, „hüvös”, teljesen absztrakt, akárcsak a többi metafora: „Hívó szavad helyett kígyó / szisszent felém játékaim / kis útain”. 1939-ben megírta *Ikkrek hava* című esszé-novelláját, amiben nemcsak feldolgozta a régi traumát (Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*, Osiris, 2005, 460), hanem fel is szabadította önmaga számára ezt a korábban fedetten tartott korszakot. A *Meredek út* (1938) nyitó versében, a *Huszonnyolc évben* még gyilkosnak tekinti magát, a kötetzáró *Huszonkilenc évben*, egy év múlva már nincs ott az önvád. A prózában felelevenednek a valódi emlékek, olvasmányok, 1939 után egy sor verse – a *Kolumbusz*, az *Ifjúság*, a *Gyerekkor* – tudatosan fordul a gyerek- vagy kamaszkor képzeletvilágához. Az egzotikus táj, az ifjúság, a világ felfedezése, a szabadság, az élet mind nyilvánvaló ellentéte ekkori élethelyzetének. A *Zsivajgó pálmafán* is ebből a világból meríti a képeit, ha nem szerepel is benne konkrétan a gyerekkor. (A visszafordulás másik oka a halál fenyegető közelsége. „Jaj szőke gyerekkor, de megszire szálltál! / ó, hóhaju vénség, téged sem érlek el!”, írja már 1936-ban, *Tegnap és ma* című versében.)

A vers megírásakor, 1944. április 5-én Radnóti két munkaszolgálaton túl volt. Ferencz Győző pontosan leírja, mi ez a dátum: „A *Zsivajgó pálmafán* aznap született, amikortól Magyarországon egy kormányrendelet kötelezővé tette, hogy minden hat évnél idősebb, a törvény értelmében zsidónak minősített állampolgárnak 10x10 cm-es nagyságú, posztóból, selyemből vagy bársonyból készített, hatágú, kanárisárga csillagot kellett viselnie ruhájának bal oldali mellrészén” (610). Mivel Radnóti nem volt hajlandó sárga csillagot viselni, ez volt az utolsó nap, amikor szabad akaratából pár méterrel távolabb kint járt az utcán (610, 639).

A *Zsivajgó pálmafán* – ehhez képest – kifejezetten játékos versnek tűnik, hogyha az ember elkezd az elején, mint a naiv olvasó (hát még, ha olyan naiv olvasót gondolunk el, aki nem ismeri Radnóti sorsát, a dátum vagy legalább az évszám jelentését). A képzelte világ csupa éles hang és élénk szín (az *Iffjúság* című versben „egy zöld majom szaladt” Kolumbusz felé, itt „orruk és faruk / egyforma kék”), a „zsivajgó”, „éles” hangú és egyben „tudós” majmok felfordult, groteszk világára a vers beszélője kívülről és alulról néz, vágyakozva és csodálkozva. A versnek majdnem a közepén, sorvégen ott áll a „vidáman” szó is.

Játékos a jambikus ritmus is, hármas, harmadfeles sorok váltakoznak, utóbbinak, az anakreóni sornak – *ti-tam-ti-tam-ti-tam-ti* – a végén van egy plusz szótag (vagy mora), ami a következő sorral összeolvasva döccen meg. Ugyanez a billegés látszik a versszakokon is: két négy-soros szakasz után jön egy ötsoros, aztán még egy négy-soros, még egy ötsoros. Sőt, maga a „zsivajgó” szó is ilyen billenékeny hangulatú, amire ellentétként ráerősít a „didergő” és a „kuporgó” – a szavak pontos jelentését szinte el is fedve.

A harmadik szakasz után, a majomvilág és a rácsodálkozás után éles hangulati cezúra jön. A derűsen szürreális képet egy apokaliptikus Nap váltja föl: „És óriás nap égne / a megszállt fák felett” – naivul még olvashatnánk a majmok által ellepett fákat, de hiányzik a logikai alany, és a „megszállt” szó magában már nyilvánvalóan a két hete tartó német megszállásra utal. És egyértelművé válik a fogalmazás is, a szégyen: „s szégyenleném magam / az ember-faj helyett”, akikhez képest a „tudós” majmok képviselik az ép értelmet.

Mikor az emberi világra a faj szót használja, nemcsak a fajvédőkre utal, hanem Vörösmartyt is idézi, aki *Az emberek* végén, nem egészen száz évvel öelőtte (1846 májusa előtt) írja:

„Az ember fáj a földnek; oly sok
Harc – s békeév után
A testvérgyűlölési átok
Virágzik homlokán;
S midőn azt hinnők, hogy tanul,
Nagyobb bünt forral álnokul.
Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!”

A remény és a reménytelenség ezekben az években kulcsfogalma Radnóti verseinek. „Mondjátok hát, hogy nem reménytelen” – zárja egy hónappal később *Majális* című versét. Ugyanez a mozdulat az *Erőltetett menet* végén: „kiálts rám! s fölkelek!”

Ha visszatérünk az első szakaszba, a „didergő földi testben / kuporgó égi lélek” anakreóni ritmusa nem is annyira magát Anakreónt és az öregember elégikusan is könnyed bordalait, ifjúságára visszatekintő, a halálra előrehunyorgó verseit juttatja eszünkbe, inkább egy másik magyar költőt, Csokonait, aki szintén szerette ezt a versformát, és fiatalon nézett szembe a halállal, testtel és lélekkel. „Érzem: e kétségbe / Volt eröm elhagy, / Fáradt lelkem égbe, / Testem földbe vágy” – írja, bár „*A reményhez*” című versében épp trochaikus ritmusban.

Egy módosítószóval és egy igeraggal Radnóti is meghagyja legalább a grammatikai lehetőségét a vers végső mondandójának: „talán ha köztük élnék, nekem is megadatnék / a jó halál kegyelme.”

A jó halálé. Hiszen évek óta nem tartja kérdésesnek a korai halál lehetőségét. Nem is kérdés, hogy meghal, hanem csak az, hogy milyen módon. „S fiatal férfi te! rád milyen halál vár?” – kérdi már 1936-ban, az *Istenhegyi kert*-ben. Jelzőket illeszt a halálhoz: „Lassan jutják a fagy, s mint a halál, komoly” (*Mint a halál*, 1940. február 27.); „Szorgos halál kutatja ezt a kort” (*Tajtékos ég*, 1940. június 8.); „Hová készültem? merre? milyen halál ijesztett?” (*Tarkómon jobbkézdeddel*, 1941. április 6.). Ellentéteket keres: „Két karodban a halálon, mint egy álmon, átesem” (*Két karodban*, 1941. április 20.); „Rézbőrű volt az alkony. És hősi a halál” (*Gyerekkor*, 1944. január 25.), „Ó, régi börtönök nyugalma, szép / és régimódi szenvedés, halál” (*Ó, régi börtönök*, 1944. március 27.). „A jó halál kegyelme” (*Zsivajgó pálmafán*, 1944. április 5.) után az *Erőltetett menet*-ben „várja őt az asszony, s egy bölcsőbb, szép halál” (1944. szeptember 15.), és utolsó verseiben: „Fölöttünk fű a förtelmes halál” (*3. razglednica*, 1944. október 24.), „Halált virágzik most a türelem” (*4. razglednica*, 1944. október 31.).

Mint Ferenc Győző írja (610), ez Radnóti utolsó groteszk hangulatú verse. Az anakreóni ritmus, bár könnyedebb, mint az eclogák hexametera, még visszatér, mint a Radnóti által szintén kedvelt alexandrinus fél sora (többek között a korábbi *Tétova óda*, a *Töredék*, a *Nem tudhatom...*, a *Sem emlék, sem varázslat* vagy az *Erőltetett menet* verselése). Ez a forma talán a hexameternél alkalmasabb, hogy a világra spontánabb, kevésbé veretes módon válaszoljon, hiszen bizonyos sorokat (mint „a jó halál kegyelme”) nem is lehetne hexameterbe tördelni.

A verset a vége felől újraolvasva más jelentések ugranak elő: a „didergő földi testben / kuporgó égi lélek” fizikai és egzisztenciális szorongása. A groteszkben is felerősödik az ijesztő, őrült elem, a jambust a döccenéseivel együtt idegesnek érezhetjük. Amit korábban a remény grammatikai lehetőségeként említettem („talán”, „élnék”, „megadatnék”), ellenkező előjellel olvasható, sőt „második” olvasásra csak úgy.

(A Magyar Rádióban, 2009 áprilisában J. Győri Lászlóval folytatott beszélgetés szerkesztett változata)

